

Анна Радченко,

кандидат геологічних наук, старший дослідник, директор,
Видавничий дім «Академперіодика» НАН України
вул. Терещенківська, 4, Київ, 01024, Україна
e-mail: radchenko@nas.gov.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0276-6398>

СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ: ФІНАНСОВІ МОДЕЛІ НАУКОВИХ ЖУРНАЛІВ

У статті зроблено спробу проаналізувати види та особливості фінансових моделей наукових журналів. Обґрунтовано необхідність визначити й чітко окреслити фінансові моделі на вебсайтах усіх академічних журналів відповідно до вимог наукометричних баз, МОН України та НАН України. Показано, що серед періодичних видань НАН України найліпше відповідає вимогам світових агрегаторів група «журнали НАН України» – третина від усіх періодичних видань Академії. Однак навіть серед них лише 8 % мають чітко визначену й описану на вебсайті фінансову модель, яка передбачає оплату публікації. Такий стан справ засвідчує необхідність приділення уваги цьому питанню як частині сучасної видавничої культури в умовах відкритого доступу і вказує на можливі шляхи нарощення ресурсного забезпечення видань для впровадження принципів відкритої науки у європейському розумінні.

Ключові слова: наукове періодичне фахове видання, вебсайт наукового журналу, фінансова модель наукового журналу, відкритий доступ, APC, публікаційна етика.

Актуальність дослідження. Спеціалізовані періодичні видання є надзвичайно важливою ланкою наукової діяльності та комунікації. Вони необхідні науковцям для представлення власних ідей і результатів, ознайомлення із загальним перебігом наукового процесу в певній царині, пошуку можливої співпраці з колегами, а також здобуття необхідних атестаційних показників. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»³ визначає наукове видання

³ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2025
© А. Радченко, 2025

(ст. 1, п. 18) як «твір... наукового характеру, що пройшов процедуру наукового рецензування та затвердження до друку вченою (науковою, науково-технічною, технічною) радою наукової установи або вищого навчального закладу, редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений шляхом друкування, тиснення або в інший спосіб, містить інформацію про результати наукової, науково-технічної, науково-педагогічної, науково-організаційної діяльності, теоретичних чи експериментальних досліджень..., призначені для поширення».

Додаткові вимоги саме до періодичних видань, наукові публікації у яких можуть бути офіційно визнані, тобто враховані під час оцінювання результатів наукової діяльності установ та працівників, висуває Міністерство освіти і науки України в документах, що стосуються порядку формування переліку наукових фахових видань. Відповідно до чинного наказу МОН України «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України»⁴ всі наукові періодичні видання розділено на дві категорії. Перша категорія (А) надається виданням, індексацію яких здійснюють провідні наукометричні Web of Science Core Collection та/або Scopus; друга (Б) – виданням, які відповідають чітко окресленим вимогам. Серед вимог (п. 6, пп. 4): «наявність вебсайта видання з українським та англійським інтерфейсами... з такою інформацією: ...політика (мета та завдання) наукового видання, вимоги до оформлення та порядок подання публікації для оприлюднення, процедура ідентифікації та розгляду інформації або звернень про порушення вимог цього Порядку, усунення таких порушень; процедура рецензування та дотримання редакційної етики відповідно до принципів, декларованих Комітетом з публікаційної етики (Committee on Publication Ethics / COPE); ...у разі відкритого доступу – повні тексти, а за умови розповсюдження за передплатою – інформація про умови доступу».

Тобто нині визначення наукового видання, зокрема періодичного

№ 848-VIII. *Верховна Рада України* : офіц. вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 01.06.2025).

⁴ Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України : наказ МОН України від 15.01.2018 № 32. *Верховна Рада України* : офіц. вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-18#Text> (дата звернення: 01.06.2025).

фахового, і вимоги до нього є наближеними до вимог багатьох наукометричних баз, інших агрегаторів наукової інформації, які здебільшого не потребують повного відкритого доступу до публікацій, тобто не виключають можливостей повної або часткової передплати всіх чи частини опублікованих статей. Умови, на яких користувач може отримати доступ до повного тексту публікації всього видання чи конкретної статті, а автор – оприлюднити свій текст, називають фінансовою моделлю журналу, і в сучасному світі вони не обмежені двома варіантами – відкритий доступ або передплата. Це надзвичайно гнучкий механізм, який дає видавцям змогу балансувати між власними інтересами та потребами науковців. Єдиною надзвичайно важливою умовою застосування будь-якої з моделей є прозорість – чіткий і послідовний виклад усіх умов, винятків і застережень, які стосуються оплати публікацій авторами та/або читачами.

Водночас навіть побіжний огляд вебсайтів українських наукових журналів засвідчує, що вони використовують ці можливості дуже обмежено та не завжди коректно описують власну політику з питань оплати, передплати, надання доступу тощо. Загалом видання, започатковані закладами вищої освіти, використовують різні фінансові моделі активніше за видання Національної академії наук України. Тому дослідження особливостей фінансових моделей і застосування їх науковими виданнями НАН України є актуальним та може допомогти науковим періодичним виданням академії і її установ упровадити нові практики, оскільки їхній рівень адаптивності на тлі суспільно-географічних обмежень та скорочення ресурсів (у широкому сенсі цього поняття – від кількості авторів і рецензентів до браку реальних нових досліджень через скорочення матеріальної бази) є низьким.

Новизна дослідження. Дослідження фінансових моделей і відповідних політик наукових журналів НАН України виконано вперше та може стати початковою точкою для подальшого моніторингу й надання конкретних практичних рекомендацій щодо впровадження нових видавничих практик.

Метою дослідження є визначення рівня впровадження різних фінансових моделей у політиках наукових журналів НАН України

та напрацювання пропозицій щодо заходів з розширення їх застосування на засадах прозорості відповідно до світових вимог.

Аналіз досліджень і публікацій. Увага до фінансових моделей наукових періодичних видань, як і розуміння їхньої варіативності, нерозривно пов'язано з ініціативами відкритого доступу та відкритої науки. До початку 1990-х років, тобто до запровадження цифрових технологій і створення перших вебсторінок і вебсайтів журналів, у світі панувала одна фінансова модель – передплата друкованих версій видань або видавничих колекцій. Тобто традиційно роботу видавців та існування наукових журналів оплачував читач. Ініціативи відкритого доступу, спрямовані на удоступнення наукового контенту, передбачають, що читач отримує потрібну інформацію безкоштовно. Усі вони походять з Будапештської ініціативи відкритого доступу ⁵ (2001), дістали подальшого розвитку в документах cOAlition S і Плану S ⁶, матеріалах Європейського наукового фонду (European Science Foundation, ESF) ⁷, проєкту Європейського Союзу DIAMAS (Developing Institutional Open Access Publishing Models to Advance Scholarly Communication) ⁸ та інших організацій й установ. До того ж ці ініціативи вже як рух за відкриту науку були підтримані ЮНЕСКО ⁹. Ці документи, спричинені ними тенденції у світі та пов'язані з ними виклики для України – особливо в умовах російсько-української війни й обмеженого фінансування наукових досліджень і видавничої діяльності – розглянуто в публікаціях Ю. Діденко [1, 2], Г. Морозовської [3], О. Вакаренко [4], Я. Яцківа, Ю. Діденко [5], А. Радченко, Ю. Діденко [6], Я. Яцківа, О. Вакаренко, Ю. Діденко [7].

⁵ Budapest Open Access Initiative. *BOAI*. URL: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org> (дата звернення: 01.06.2025).

⁶ Plan S. *cOAlition S*. URL: <https://www.coalition-s.org> (дата звернення: 01.06.2025).

⁷ European Science Foundation. *ESF*. URL: <https://www.esf.org/about-esf-science-connect/about-esf> (дата звернення: 01.06.2025).

⁸ Developing Institutional Open Access Publishing Models to Advance Scholarly Communication. *DIAMAS*. URL: <https://diamasproject.eu/about> (дата звернення: 01.06.2025).

⁹ UNESCO Science Commission adopts Open Science Recommendation. *International Science Council*. 15.11.2021. URL: <https://council.science/news/unesco-science-commission-adopts-open-science-recommendation> (дата звернення: 01.06.2025).

Усі названі дослідники наголошують на певному дисбалансі перспектив, що відкриває для наукових журналів і науковців в Україні впровадження ініціатив відкритого доступу та відкритої науки в умовах недостатнього нормативно-правового забезпечення; на неготовності журналів до швидкого оновлення, зокрема й за браком ресурсів. Адже існування та забезпечення роботи журналу потребує фінансування навіть у разі повної відмови від виготовлення паперової версії. Особливо за падіння передплат і катастрофічного здорожчання матеріалів та послуг в умовах війни.

Однак і за кордоном План S буквально від першого дня проголошення потребував коментування і роз'яснень [8]. Тож навіть після згаданих вище рекомендацій ЮНЕСКО щодо запровадження засад відкритої науки з керівним принципом «відкрити все, що можливо, закрити все, що необхідно», ініціатива повсюдного і всеохопного відкритого доступу, декларована колись cOAlition S, дещо пригальмувала.

Зарубіжні журнали – це комерційні проєкти, про успішність функціонування яких дбали видавці, отримуючи кошти за передплату. Тому ініціатива відкритого доступу до наукових публікацій для читачів наštтовхнулася на спротив видавців. Адже перехід з передплатної моделі до відкритого доступу потребував переспрямування фінансових потоків [1]. Шлях успішної комерціалізації демонструє Springer, один із провідних світових видавців наукової літератури [9, 10], який, надаючи відкритий доступ до менше ніж 40 % опублікованих у його журналах статей, упевнено позиціонує себе як компанію відкритого доступу. Саме спротив великих закордонних видавців викликав до життя різноманітні трансформаційні угоди зі споживачами, різні форми співробітництва видавців та університетів, а також спричинив «дроблення» відкритого доступу на різні види (зелений, золотий, платиновий / діамантовий) та урізноманітнення фінансових систем існування наукових журналів з палітрою від повністю відкритого доступу, забезпеченого авторами коштом грантів, до традиційного закритого передплатного, тобто оплачуваного читачами.

Трансформаційні угоди (угоди Publish & Read) є ніби перехідним етапом від традиційної передплатної моделі доступу до журналів

і відкритим доступом до них. Зміст угод полягає в тому, що користувач (бібліотека наукової установи чи закладу вищої освіти) оплачує видавцеві не доступ до статей для читання, а можливість оприлюднення в його журналах текстів працівників відповідних установ з одночасним наданням доступу до певного видавничого контенту. Фактично ці угоди є ще дорожчими за передплату, але багато установ розвинутих європейських країн пристають на ці умови, аби не втратити доступу до сучасного контенту та можливості публікування результатів в авторитетних журналах відомих видавців. Однак намагаються адаптувати угоди до власних потреб (Німеччина, Швеція, Нідерланди, Велика Британія та ін. [11, 12]).

Одним із цікавих прикладів трансформаційних угод є практика журналу *Astronomy & Astrophysics*, який нещодавно увів політику *Subscribe to Open (S2O)*. Він спирається на внески бібліотек і щороку переглядає власну політику відкритого доступу та його забезпечення. До того ж журнал активно залучає внески установ, де працюють потенційні автори публікацій, – за певний щорічний внесок установа отримує доступ до колекцій і може друкувати статті своїх співробітників у відкритому доступі на пільгових умовах (у цінах 2025 р. внесок за надання повного постійного відкритого доступу до статті становить 1 тис. 650 євро¹⁰).

Про види відкритого доступу до публікацій написано дуже багато, усі вони є безкоштовними для читачів. За діамантового / платиногового доступу автор, як і читач, не платить за відкритий доступ до готової рецензованої статті, а потреби видавця оплачують грантодавці, спеціальні фонди або держава. Золотий доступ передбачає розміщення рецензованого й підготовленого контенту у відкритому доступі негайно після виходу та без оплати користувачів, видавничі витрати компенсує автор чи його установа. Зелений доступ передбачає самостійне розміщення автором статті на власній сторінці чи у відкритому репозитарії, найчастіше без рецензування і видавничого опрацювання, для читачів доступ безкоштовний. Гібридний доступ, коли журнал (видавець) надає відкритий доступ до частини контенту, за що бере плату з авторів, і залишає закритими решту текстів. Ці

¹⁰ Open Access. *Astronomy & Astrophysics (A&A)*. URL: <https://www.aanda.org/for-authors/author-information/open-access> (дата звернення: 01.06.2025).

варіанти стосуються всіх наукових видань, книг, журналів, збірників праць [13, 14].

Тут постає питання: як впливає обрана журналом фінансова модель та/або версія відкритого доступу на його ефективність? У дуже детальному огляді [15] проаналізовано вплив цифровізації на існування наукових журналів від початку 1990-х років до 2020 р. Розглянувши кілька гіпотез із залученням багатьох джерел і математичних методів, дослідники доходять висновку, що: журнали з нижчими наукометричними показниками активніше впроваджували нові технології; краще працюють журнали, які мають друковану та онлайн форму представлення контенту, а також журнали, які продукують некомерційні видавці (наукові установи й заклади вищої освіти); найгірше працюють журнали, що беруть оплату за факт публікації, а журнали, у яких платним є відкритий доступ, більш ефективні. Важливо, що цей аналіз не виявив прямої кореляції між наявністю відкритого доступу до статей журналу (у будь-якій версії) і показниками його ефективності, заснованими на цитуванні. Адже найважливішими параметрами для читачів та авторів загалом залишаються якість видання й прозорість його політики.

Однак М. Курно та С. Обен (M. Curno & S. Oeben) [16] на основі розгляду середньої кількості цитувань за трирічний період (2015–2017) серед 20 найбільших видавництв зробили висновок, що показники видавців з повністю відкритим доступом отримують у середньому на 7 % більше цитувань, ніж журнали традиційної передплатної моделі.

Нині поширеним є варіант, коли автор сплачує журналу внесок за видавниче опрацювання статті та/або розміщення її у відкритому доступі невідкладно після затвердження до друку – APC (Article Processing Charge). Цей внесок можуть брати журнали як золотого відкритого доступу, так і ті, які обрали гібридну модель. За рахунок APC видавці компенсують витрати на редагування, рецензування, макетування, розміщення на вебресурсі тощо. Оплачувати APC можуть спеціальні фонди, автори, установи, де вони працюють, держава. До того ж розмір APC видавець встановлює на власний розсуд і може зробити його диференційованим, надаючи знижки певним групам авторів. В аналізі діяльності BMC (видавець BioMed

Central, заснований у 1999 р. і нещодавно придбаний компанією Springer Nature) [17] зазначено, зокрема, що BMC встановлює нижчі APC для нових, менш відомих журналів або тих, які належать до нижчих кuartилів. Відповідно, найвищі APC є у тих журналів, які краще цитують. Оскільки дохідність журналів у разі запровадження APC залежить від кількості оприлюднених статей, тільки добре цитовані журнали можуть дозволити собі невеликий обсяг. І тільки у 20 з 290 журналів BMC не передбачено жодних авторських внесків.

Досліджуючи вплив скасування (зменшення) внесків APC на кількість публікацій українських науковців у закордонних журналах золотого доступу, С. Назаровець стверджує, що попри очевидне зростання кількості таких публікацій під час російсько-української війни, коли багато видавців скасували APC для науковців з України або запровадили для них пільгові умови, цей зв'язок не є прямим. Він є складнішим, оскільки значний вплив має також зростання кількості міжнародних проєктів, до яких нині залучені українські науковці, і їхня вимушена міграція та працевлаштування в закордонних установах, і намагання друкуватися в помітніших і цитованіших виданнях [18]. До того ж, на його слушну думку, «зростання кількості публікацій у відкритому доступі, незважаючи на значні фінансові бар'єри, підкреслює готовність дослідників у країнах, що розвиваються, надавати пріоритет видимості та впливу, кидаючи виклик традиційним припущенням про обмеження практики відкритої науки в цих регіонах» [19].

З викладеного вище видно, що різноманітні фінансові моделі журналів увійшли в повсякденну практику видавців наукової літератури у світі, мають певні засади й традиції, забезпечують науковцям досить широкий вибір умов оприлюднення власних наукових результатів, водночас не надто впливаючи на показники цитування. Найпоширенішим варіантом оплати роботи журналу нині є APC, а серед фінансових моделей домінує золотий доступ у повній чи гібридній формі. Водночас в Україні впровадження різних фінансових моделей не привертало увагу дослідників щодо журналів НАН України та її установ.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Разом з поширенням відкритого доступу та формуванням нових фінансових

моделей розпочалась формалізація вимог до цих аспектів діяльності наукового журналу та уніфікація відповідних положень у політиках. Нині розділ «Фінансова модель журналу» є необхідною складовою політики журналу разом з політиками щодо рецензування статей, користувацьких ліцензій, дотримання авторського права, публікаційної етики та академічної доброчесності, дій у разі встановлення їх порушення тощо (наприклад, рекомендації вже згадуваного проєкту DIAMAS).

В Україні, яка успадкувала радянські підходи до організації наукового книговидання і випуску наукових журналів, про фінансові моделі тривалий час не йшлося. Це можна пояснити тільки надзвичайно складними економічними умовами першого десятиліття незалежності. Адже за радянських часів видання мусило забезпечити мінімальну рентабельність, тобто мати певне коло передплатників. Щоправда, спеціалізовані бібліотеки, бібліотеки наукових установ і закладів освіти тоді мали певні ресурси для поповнення власних фондів та могли оформлювати цю передплату. Останні 30 років у наукових журналів НАН України фінансова модель по-суті була одна: усі витрати брав на себе засновник / співзасновник видання. Він же виконував і функції видавця, через що «видавець наукових журналів» як повноцінний суб'єкт видавничої діяльності почав набувати ваги лише нещодавно. Наявність передплати далеко не завжди давала можливість компенсувати бодай поліграфічні витрати.

Нині переважна більшість наукових періодичних видань в Україні є виданнями відкритого доступу, однак цей доступ тривалий час був «напівлегальним», адже базувався на наказі «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України»¹¹ (нині втратив чинність) стосовно наукових фахових видань, який не містив належних вимог щодо укладання ліцензійних угод авторів з виданнями, установами-засновниками цих видань, агрегаторами наукової інформації, а також без можливості застосування відкритих користувацьких ліцензій на кшталт Creative Commons [1]. Наприкінці

¹¹ Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111. *Верховна Рада України* : офіц. вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1850-12#Text> (дата звернення: 01.06.2025).

2022 р. ситуація змінилася завдяки ухваленню нового Закону України «Про авторське право і суміжні права»¹², і тепер можна ширше упроваджувати світовий досвід задля досягнення кращих результатів і поліпшення ресурсного забезпечення наукових журналів. Нині журнали не тільки можуть використовувати ліцензії Creative Commons і вказувати їх у відповідних договорах з авторами та на сторінках видань, а й повноцінно реагувати на зміни вимог стосовно представлення в інтернеті наукової періодики, додаючи на своїх вебсайтах вкладки з новою інформацією щодо політик журналу. Без чіткого й прозорого подання всієї інформації неможливо увійти до наукометричних баз.

Це зафіксовано і в новому Положенні про журнал відкритого доступу НАН України, затвердженому постановою Президії НАН України¹³, де зазначено, що журнал має обрати одну фінансову модель і повідомити про неї в інформації для авторів, вказавши характер та розмір платежу, час оплати (на етапі подання рукопису чи після схвалення до друку), пільгові категорії платників, із застереженням, що оплата не гарантує прийняття рукопису до публікації і не впливає на процес та результат рецензування. Тобто журнал має зазначити розмір і спрямування APC: видавниче опрацювання, рецензування, забезпечення постійного відкритого доступу, реєстрацію цифрових ідентифікаторів тощо. Або вказати, що жодних платежів видання з авторів не стягує (і це також є фінансовою моделлю). Ще одним варіантом є надання авторові змоги здійснити благодійний внесок на розвиток видання. Жодних інших платежів, крім зазначених на вебсайті, зокрема й примусової передплати, існувати не може. Це свідчитиме про непрозорість політики видання і може стати причиною відмови від індексування у базах даних. У НАН України, за підрахунками Науково-видавничої ради (далі –

¹² Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. *Верховна Рада України* : офіц. вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 01.06.2025).

¹³ Про затвердження Положення про журнал відкритого доступу Національної академії наук : постанова Президії НАН України від 20.03.2024 № 127. *OpenScience. Academy*. URL: <https://openscience.nas.gov.ua/storage/editor/files/20032024-pro-zatverdzennya-polozennya-pro-zurnal-vd-nan-ukrayini-2.pdf> (дата звернення: 01.06.2025).

НБР) НАН України, станом на кінець 2024 р. було відомо про 283 наукові періодичні видання [20]. Серед них 10 електронних. Решта – традиційні «паперові», які нині вже майже всі стали дзеркальними, тобто разом з паперовою версією створюють віртуального двійника – постійно наповнюваний вебсайт із усіма випусками.

Наукові періодичні видання НАН України розділені на чотири великі групи: журнали НАН України і збірники НАН України (до складу співзасновників видань цих двох груп Академія входить як юридична особа), журнали установ НАН України та збірники установ НАН України (започатковані власне науковими установами НАН України – інститутами, музеями, бібліотеками).

Найбільш осучасненою загалом з точки зору представлення матеріалу у відкритому доступі є група «журнали НАН України», до якої входить нині 88 наукових видань. До цієї групи привернута найбільша увага НБР НАН України, тільки вони мають право брати участь у Програмі підтримки журналів НАН України, започаткованій Академією ще у 2004 р. [21]. Водночас у цій групі маємо найбільше представників категорії А переліку наукових фахових видань України. Відповідно і більшість з них входять до наукометричних баз Web of Science Core Collection та/або Scopus. Багато з них входить до DOAJ (табл. 1) або перебуває на сьогодні на етапі розгляду цією базою, а також до численних тематичних баз відповідно до галузі науки, у якій працює установа – співзасновник журналу.

Тому в подальшому дослідженні проаналізовано тільки цю групу, принаймні як перший етап вивчення впровадження окреслених вище видавничих практик. Із сукупності журналів НАН України (88) не враховано у дослідженні єдиний науково-популярний журнал «Світогляд» і чотири тематичні реферативні журнали «Джерело». Отже, далі розглянуто 83 наукові журнали, засновником або співзасновником яких є НАН України.

Наведені в табл. 1 показники побічно свідчать, що основним вимогам названих агрегаторів ці журнали здебільшого відповідають і у частині доступності та прозорості редакційної політики, тобто умов отримання, опрацювання, відхилення рукописів, захисту авторського права і ставлення до плагіату, можливостей та засад рецензування, термінів проходження рукописів, імовірності відкликання

рукописів і вже оприлюднених статей, санкцій, застосовуваних до авторів у разі встановлення порушень.

Таблиця 1

**Деякі характеристики наукової періодики
НАН України, 2024 р.**

Категорія фахових видань / база даних	Періодичні видання НАН України у категорії / БД		Журнали НАН України у категорії / БД	
	Загальна кількість	Частка від українських видань, %	Кіль- кість	Частка від сукупності журналів НАН України, %
Категорія А	62	35	41	49
Категорія Б	135	10	38	46
Web of Science Core Collection	39	48	26	31
Scopus	61	36	42	51
DOAJ	55	12	19	23

Примітка: суми часток не дорівнюють 100 %, адже журнал може входити одночасно до двох чи навіть трьох вказаних БД.

Відповідно, на їхніх вебресурсах мусить бути і розділ, присвячений фінансовій моделі журналу, бо входження до БД неможливо без наявності вебсайту з належним описом перелічених характеристик. Однак вимоги всіх БД постійно оновлюються, з'являються нові питання, прикладом чого є порівняно недавня вимога вказувати на відсутність будь-якої дискримінації авторів, рецензентів і читачів за мовними, гендерними, расовими, віковими ознаками. Тобто журнал, який увійшов до БД раніше, не обов'язково має на вебсайті всю потрібну оновлену інформацію. На сьогодні робота з вебсайтом перетворюється на постійний процес у частині актуалізації політик,

стратегій і практики видавничої діяльності. І це також потребує від журналу нароощування певних ресурсів.

Проте ознайомлення з вебсайтами 83 журналів показало, що тільки шість із них (7 %) мають окрему вкладку (сторінку), присвячену описові фінансової моделі (табл. 2). У решти інформацію про те, що для автора публікація є безкоштовною, переважно зазначено у правилах для авторів.

Водночас більшість (69 %) у описі політики чи на головній сторінці видання вказують, що «редакційна колегія підтримує політику відкритого доступу». Відповідно, на головній сторінці, а часто і на всіх сторінках вебсайтів, вказано вид ліцензії CC та її обсяг, тобто чітко окреслені права користувача (57 %). І тільки сім журналів (8 %) описують певну фінансову модель, яка передбачає отримання авторських внесків. Гідним прикладом серед таких видань є загальноакадемічний мультидисциплінарний журнал *Science and Innovation*: у спадному меню на його головній сторінці є вкладка «Зобов'язання» (*Obligations*)¹⁴, де, зокрема, вказано, що автори здійснюють оплату за публікацію диференційовано, і названо три групи авторів (працівники установ НАН України, працівники українських наукових установ іншого підпорядкування, закордонні науковці), до яких застосовується різний APC.

Таблиця 2

Відомості про фінансові моделі журналів НАН України

Наявна інформація	Кількість журналів	Частка, %
Вказують про відкритий доступ на головній сторінці чи в правилах для авторів	57	69
Вказують вид і обсяг ліцензії CC для віртуальних користувачів	47	57
Вказують, що публікація для авторів безкоштовна	38	46

¹⁴ *Obligations. Science and Innovation*. URL: <https://scinn-eng.org.ua/ojs/index.php/ni/about/obligations> (дата звернення: 01.06.2025).

Продовження табл. 2

Вказують, що можлива передплата паперової версії	50	60
Мають окрему вкладку «Фінансова модель» *	6	7
Мають фінансову модель, яка передбачає офіційну оплату	7	8

* Враховано усі варіанти назв: оплата, APC, внески за публікацію тощо. За допомогу в збиранні цієї інформації та ретельний перегляд вебресурсів журналів я вдячна ст. наук. співроб. ВД «Академперіодика» НАН України, доц., канд. техн. наук А. Гавришу. – А. Р.

Наведена в табл. 2 інформація переконливо свідчить, що журнали НАН України недостатньо використовують можливості застосування різних фінансових моделей (імовірність і наявність прихованих платежів не є метою цього дослідження) або не описують їх належно у відповідній частині політики.

Така ситуація є, на жаль, глибоко вкоріненою у роботу журналів: останні 30 років, у незалежній Україні традиційно всі наукові періодичні видання виходили переважно за кошти державного бюджету, тобто були профінансовані з коштів основного або спеціального фонду. Однак кошти держбюджету призначені для виконання статутної діяльності наукової установи, серед якої і видавничча, спрямована на представлення науковій спільноті та широкому загалу результатів наукової діяльності установи – співзасновника журналу. Тому наявність в установі журналу є окремою позицією звітності, невід’ємним атрибутом зрілого наукового колективу. Однак часи і вимоги змінились. Одиницею звітності впевнено стає стаття, тож обліковування журналу у звітності як окремої позиції невдовзі стане анахронізмом. Чинні вимоги до наукових фахових видань, затверджені вже згадуваним наказом МОН України від 15.01.2018 № 32, як вказано вище, загалом ураховують вимоги наукометричних баз. Через це кожний журнал має публікувати статті науковців з інших установ і країн, залучати до роботи представників інших установ та країн як членів редакційних колегій і рецензентів. Ба більше, часте

оприлюднення статей членів редколегій на сторінках видання може призвести і реально призводить до виключення журналів із БД. Оскільки, на думку зарубіжних експертів, високий рівень монополізованості (ендогенності) видання свідчить про брак у ньому статей з інших наукових колективів, отже, і про його низький науковий рівень та/або непрозору політику¹⁵.

І тут постає питання: чи повинна вітчизняна установа оприлюднювати статті науковців з інших установ і країн за кошти, виділені їй із державного бюджету на власну наукову діяльність? Чи є власною науковою діяльністю установи підтримка наукового фахового видання відповідно до вимог МОН України шляхом оприлюднення чужих наукових результатів? Як поєднати брак матеріальних ресурсів із вимогами щодо географічної широти видання? Саме тут на допомогу може прийти застосування різних фінансових моделей, насамперед запровадження APC, що наукові періодичні фахові видання, зокрема підпорядковані НАН України, використовують недостатньо.

Висновки. 1. Нині у світі успішно працюють різні фінансові моделі наукових журналів: від традиційної передплатної до абсолютно відкритої у віртуальному середовищі.

2. Незалежно від фінансової моделі науковий журнал може входити до різноманітних агрегаторів наукової інформації: харвестерів, реферативних і наукометричних баз тощо. Основним застереженням може стати тільки непрозорість опису фінансової моделі, якої дотримується видання.

3. Найпоширенішим варіантом отримання внесків для забезпечення функціонування і розвитку наукового журналу є APC – плата за опрацювання статті, яку офіційно сплачує автор (за власний рахунок, або за рахунок гранто- чи роботодавця, інших легітимно залучених коштів) і яка може охоплювати широкий спектр послуг з видавничого опрацювання – від виготовлення ілюстрацій та редагування тексту до рецензування і розміщення у відкритому доступі.

4. В Україні загалом і у НАН України зокрема ці гнучкі механізми

¹⁵ Оновлені критерії для сайтів наукового журналу: рекомендації DOAJ. *МОН України*. URL: <https://nauka.gov.ua/information/onovleni-kryterii-dlia-saitiv-naukovo-zhurnalu-rekomendatsii-doaj> (дата звернення: 01.06.2025).

та різні фінансові моделі застосовані недостатньо, прикладом прозорої політики з цього питання можуть служити лише поодинокі видання (наприклад, з 83 журналів НАН України лише сім видань, тобто на рівні 8 %, а якщо проаналізувати докладно всі 283 академічні наукові періодичні видання, ця частка буде ще меншою).

5. За результатами дослідження можна рекомендувати журналам НАН України, а також іншим науковим періодичним виданням додати до власних редакційних політик необхідну інформацію щодо обраної фінансової моделі й запровадити прийняття диференційованих внесків залежно від афіліацій авторів. Це може дати науковим журналам ресурси, необхідні для подальшого упровадження засад відкритої науки, розвитку власних вебсайтів із залученням пов'язаного контенту (відкритих даних, препринтів, аудіо-, відео, 3D-матеріалів), підвищення рівня рецензування, покращення якості редагування та друкованих версій тощо.

В умовах тривалої російсько-української війни вітчизняним науковим періодичним виданням необхідно бути більш гнучкими і адаптивними, щоб гідно представляти здобутки науки у відкритому доступі.

Статтю підготовлено в рамках виконання теми НДР ВД «Академперіодика» НАН України: «Науково-видавнича діяльність НАН України у воєнний час: виклики та адаптація».

Список бібліографічних посилань

1. Діденко Ю. В. Ініціатива Євросоюзу щодо відкритого доступу до наукових публікацій і доцільність її підтримки в НАН України. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Вип. 16. 2019. С. 20–25. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.391.020>
2. Діденко Ю. В. Наукова періодика НАН України: кров, піт і сльози. *Вісник НАН України*. 2024. № 8. С. 76–85. <https://doi.org/10.15407/vsn2024.08.076>
3. Про ініціативу Євросоюзу щодо відкритого доступу до наукових публікацій. [Інформація для засідання ВФА НАН України 24.04.2019. Підготувала Морозовська Г. М.]. URL: <https://old.nas.gov.ua/text//>

pdfNews/Morozovska-Information-VFA-24-04-19.pdf (дата звернення: 04.05.2025).

4. Вакаренко О. Г. Сучасний науковий журнал: українські реалії. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Вип. 16. 2019. С. 9–19. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.391.009>

5. Яцків Я. С., Діденко Ю. В. Наукові основи функціонування та забезпечення умов розвитку науково-видавничого комплексу НАН України на 2021–2025 роки. *Вісник НАН України*. 2021. № 11. С. 55–60. <https://doi.org/10.15407/visn2021.11.055>

6. Радченко А. І., Діденко Ю. В. Нова щирість: полімодельність наукової комунікації. *Вісник НАН України*. 2022. № 2. С. 85–103. <https://doi.org/10.15407/visn2022.02.085>

7. Яцків Я. С., Вакаренко О. Г., Діденко Ю. В. Науково-видавнича діяльність НАН України в умовах російсько-української війни. *Вісник НАН України*. 2023. № 6. С. 100–105. <https://doi.org/10.15407/visn2023.06.100>

8. Eve M., Kingsley D., Rooryck J., Suber P., Vries S. FOAA Board recommendations for the implementation of Plan S. October 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/328402495_FOAA_Board_recommendations_for_the_implementation_of_Plan_S (дата звернення: 04.05.2025).

9. Springer – Driving academic publishing since 1842. URL: <https://www.springer.com/gp/about-springer/history> (дата звернення: 04.05.2025).

10. Радченко А. І., Гавриш А. В. Чому ми не Springer: досвід видавничого дому «Академперіодика» Національної академії наук України (за матеріалами доповіді). *Наука та наукознавство*. 2024. № 1 (123). С. 76–91. <https://doi.org/10.15407/sofs2024.01.076>

11. Finnish Research: Springer Nature Announces a Fourth Transformative Agreement. Anderson P. 01.09.2022. URL: <https://publishingperspectives.com/2022/09/finnish-research-springer-nature-announces-a-fourth-transformative-agreement> (дата звернення: 04.05.2025).

12. Widmark W. How can we get beyond Transformative agreements: A Swedish perspective. Knowledge first – seminar (14 March

2024). *National Library of Finland*. URL: <https://www.doria.fi/handle/10024/188789> (дата звернення: 04.05.2025).

13. Green, gold, diamond – different models for open access books. *OA Books Toolkit*. Revised 26.11.2024. URL: https://oabooks-toolkit.org/article/13868103-green-gold-diamond-different-models-for-open-access-books?utm_source (дата звернення: 04.05.2025).

14. Open access publication routes. *Open Access Oxford*. URL: https://openaccess.ox.ac.uk/oa-publication?utm_source (дата звернення: 04.05.2025).

15. Klus M. F., Dilger A. Success factors of academic journals in the digital age. *Bus Res*. 2020. No. 13. Pp. 1115-1143. <https://doi.org/10.1007/s40685-020-00131-z>

16. Curno M., Oeben S. Scientific Excellence at Scale: Open Access journals have a clear citation advantage over subscription journals. *Frontiers*. 2018. 11.07. URL: <https://www.frontiersin.org/news/2018/07/11/scientific-excellence-at-scale-open-access-journals-have-a-clear-citation-advantage-over-subscription-journals> (дата звернення: 04.05.2025).

17. Asai S. Changes in revenue structure of a leading open access journal publisher: the case of BMC. *Scientometrics*. 2019. No. 121. Pp. 53-63. <https://doi.org/10.1007/s11192-019-03200-1>

18. Nazarovets S. The effect of APC discounts on Ukraine's participation in gold open access journals. [Submitted on 17 May 2025]. *Cornell University. arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2505.12134>

19. Nazarovets S. Paradoxical growth of publications by authors from developing countries in gold open access journals: a commentary on Dr. Cernat's, 2024 article. *Scientometrics*. 2024. No. 129. Pp. 7981-7984. <https://doi.org/10.1007/s11192-024-05186-x>

20. Науково-видавнича діяльність. Звіт про діяльність Національної академії наук України у 2024 році / [Яцків Я. С., Діденко Ю. В.] ; НАН України. Київ : Академперіодика, 2025. С. 466–478. URL: <https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/zvit-nanu-2024-ostatocn-redag.pdf> (дата звернення: 04.05.2025).

21. Вакаренко О. Г. Програма підтримки журналів Національної академії наук України як фактор еволюції наукової періодики. *Наука*

України у світовому інформаційному просторі. Вип. 13. 2016. С. 9–14. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.321.009>

References

1. Didenko, Y. V. (2019). The EU Open Access initiative for to scientific publications and the feasibility of supporting it in the NAS of Ukraine. *Science of Ukraine in the Global Information Space*, 16, 20-25. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.391.020>
2. Didenko, Y. V. (2024). Scientific periodicals of the NAS of Ukraine: Blood, sweat, and tears. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 8, 76-85. <https://doi.org/10.15407/visn2024.08.076>
3. Morozovska, H. M. (2019, April 24). On the European Union initiative for open access to scientific publications [Information for the NAS of Ukraine VFA meeting] [in Ukrainian]. Retrieved May 4, 2025, from <https://old.nas.gov.ua/text/pdfNews/Morozovska-Information-VFA-24-04-19.pdf>
4. Vakarenko, O. H. (2019). Modern scientific journal: Ukrainian realities. *Science of Ukraine in the Global Information Space*, 16, 9-19. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.391.009>
5. Yatskiv, Y. S., & Didenko, Y. V. (2021). Scientific basics of functioning and provision of conditions for the development of the scientific and publishing complex of the NAS of Ukraine for 2021-2025. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 11, 55-60. <https://doi.org/10.15407/visn2021.11.055>
6. Radchenko, A. I., & Didenko, Y. V. (2022). New sincerity: Polymodality of scientific communication. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 85-103. <https://doi.org/10.15407/visn2022.02.085>
7. Yatskiv, Y. S., Vakarenko, O. H., & Didenko, Y. V. (2023). Scientific and publishing activities of the National Academy of Sciences of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 6, 100-105. <https://doi.org/10.15407/visn2023.06.100>
8. Eve, M., Kingsley, D., Rooryck, J., Suber, P., de Vries, S. (2018, October). *FOAA Board recommendations for the implementation of Plan S*

[in Ukrainian]. Retrieved May 4, 2025, from https://www.researchgate.net/publication/328402495_FOAA_Board_recommendations_for_the_implementation_of_Plan_S

9. Springer. (n.d.). *Driving academic publishing since 1842*. Retrieved May 4, 2025, from <https://www.springer.com/gp/about-springer/history>

10. Radchenko, A. I., & Havrysh, A. V. (2024). Why we are not Springer: The experience of Publishing House “Akadempriodyka” of the National Academy of Sciences of Ukraine (based on the report). *Science and Science of Science*, 1(123), 76-91. <https://doi.org/10.15407/sofs2024.01.076>

11. Anderson, P. (2022, September 1). Finnish Research: Springer Nature announces a fourth transformative agreement. *Publishing Perspectives*. Retrieved May 4, 2025, from <https://publishingperspectives.com/2022/09/finnish-research-springer-nature-announces-a-fourth-transformative-agreement>

12. Widmark, W. (2024, March 14). How can we get beyond transformative agreements: A Swedish perspective. *Seminar at the National Library of Finland*. Retrieved May 4, 2025, from <https://www.doria.fi/handle/10024/188789>

13. OA Books Toolkit. (2024, November 26). Green, gold, diamond – different models for open access books. Retrieved May 4, 2025, from https://oabooks-toolkit.org/article/13868103-green-gold-diamond-different-models-for-open-access-books?utm_source

14. Open Access Oxford. (n.d.). Open access publication routes. Retrieved May 4, 2025, from https://openaccess.ox.ac.uk/oa-publication?utm_source

15. Klus, M. F., & Dilger, A. (2020). Success factors of academic journals in the digital age. *Business Research*, 13, 1115-1143. <https://doi.org/10.1007/s40685-020-00131-z>

16. Curno, M., & Oeben, S. (2018, July 11). Scientific excellence at scale: Open Access journals have a clear citation advantage over subscription journals. *Frontiers*. Retrieved May 4, 2025, from <https://www.frontiersin.org/news/2018/07/11/scientific-excellence-at-scale-open-access-journals-have-a-clear-citation-advantage-over-subscription-journals>

17. Asai, S. (2019). Changes in revenue structure of a leading open

access journal publisher: The case of BMC. *Scientometrics*, 121, 53-63.
<https://doi.org/10.1007/s11192-019-03200-1>

18. Nazarovets, S. (2025, May 17). The effect of APC discounts on Ukraine's participation in gold open access journals. *Cornell University. arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2505.12134>

19. Nazarovets, S. (2024). Paradoxical growth of publications by authors from developing countries in gold open access journals: A commentary on Dr. Cernat's 2024 article. *Scientometrics*, 129, 7981-7984.
<https://doi.org/10.1007/s11192-024-05186-x>

20. Yatskiv, Y. S., & Didenko, Y. V. (2025). Scientific-publishing activities. In Report on the Activities of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2024 (pp. 466-478). NAS of Ukraine [in Ukrainian]. Retrieved May 4, 2025, from <https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/zvit-nanu-2024-ostatocn-redag.pdf>

21. Vakarenko, O. H. (2016). Support program for journals of the NAS of Ukraine as a factor in the evolution of academic periodicals. *Science of Ukraine in the Global Information Space*, 13, 9-14 [in Ukrainian].
<https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.321.009>

Стаття надійшла до редакції 09.06.2025.

Anna Radchenko,

PhD (Geology), Senior Researcher, Director,
 "Akademperiodyka" Publishing House of the NAS of Ukraine
 4 Tereshchenkivska St., Kyiv 01024, Ukraine
 e-mail: radchenko@nas.gov.ua
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0276-6398>

Survival Strategies: Financial Models of Scientific Journals

The article attempts to analyse the well-established practice of a scientific journal to choose a particular financial model, as well as the types and features of these models. The author substantiates the need to define and clearly outline financial models on all journals websites following the requirements of global aggregators of scientific information, scientometric databases, the List of Scientific Professional Publications of Ukraine approved by the Ministry of Education and Science of Ukraine, and the Regulations on the Open Access Journal of the National Academy of Sciences of Ukraine approved by the relevant resolution. It is shown that among the periodicals of the NAS of Ukraine, the most modern is the group of "journals of the NAS of Ukraine," and they are the

most represented in the Web of Science Core Collection and Scopus databases, as well as in the Directory of Open Access Journals (DOAJ). These are the journals founded with the participation of the NAS of Ukraine as a legal entity, which is one-third of all periodicals of the Academy. However, even among them, only about 8 % have a clearly defined and described financial model on the website, which includes fees for preparing and/or publishing an article in open access (APC – Article Processing Charge). This situation demonstrates the necessity of paying attention to this issue as part of the modern publishing culture in the context of open access. Based on the results of the study, we can recommend the journals of the NAS of Ukraine, as well as other scientific periodicals, to add the necessary information about the chosen financial model to their editorial policies and introduce differentiated fees depending on the authors' affiliations. It can provide scientific journals with the resources necessary for further implementation of the open science principles in the European sense, develop their own websites with related content (open data, preprints, audio, video, 3D materials), increase the level of peer review, improve the quality of editing and print versions, etc. In the context of the ongoing Russian-Ukrainian war, domestic scientific periodicals need to be more flexible and adaptive to present the achievements of science in open access adequately.

Keywords: scientific professional periodical, website of a scientific journal, financial model of a scientific journal, open access, APC, publication ethics.